H. Duller

Geplande economie en economische prognose

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 127 (1971), no: 1, Leiden, 165-180

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

GEPLANDE ECONOMIE EN ECONOMISCHE PROGNOSE*

KARL POPPER EN DE ONTWIKKELINGSPLANNING

"Economic analysis has never been a product of detached intellectual curiosity about the why of social phenomena, but of an intense urge to reconstruct a world which gives rise to profound dissatisfaction." (Hayek)

Historicisme.

In zijn *Poverty of Historicism* zet K. R. Popper zich schrap tegen een opvatting van de geschiedenis die de ontwikkeling beheerst ziet door onveranderlijke krachten, neergelegd in "wetten" en bepalend voor de toekomst; deze toekomst heeft voor de historicistische sociale vorser geen geheimen: hij acht zich bekwaam de wereld van morgen te voorspellen.

Men zou verwachten dat deze kenners van de onafwendbare processen zich van de noodzaak tot ingrijpen ontslagen zouden achten, of zich ten hoogste, wanneer de weëen een nieuwe maatschappij aankondigen, beperken tot de reeds door Marx aanbevolen handreiking van de vroedvrouw ("social midwifery"). Maar volgens Popper vertonen zij een eigenaardige haast hun profetieën te verwezenlijken door het ontwerpen van een totaalplan dat alle aspecten van de samenleving omvat (daarom "holistisch" is) en het verzet van andersdenkenden van de hand te wijzen met de mededeling dat genoemde personen door hun tegenkanting blijk geven de juiste geestesgesteldheid (nog) te missen. Als de klagers het gif waarmee de bestaande maatschappij hen heeft doortrokken eenmaal hebben uitgescheiden, zullen zij bemerken hoe gelukkig zij in de nieuwe samenleving zijn.

Popper twijfelt aan dit geplande welbevinden. Weliswaar erkent hij de noodzaak tot herstructurering van de samenleving (temeer waar hij aan ingebouwde heilsprocessen geen geloof hecht) maar de hervor-

* Uitgewerkte voordracht oorspronkelijk gehouden tijdens het Symposion "Planning en Voorspelbaarheid" te Noordwijkerhout op 14-16 maart 1969 ter gelegenheid van het 8e Lustrum van het Interfacultair Ethnologisch Dispuut W.D.O.

ming behoort punt voor punt en stap voor stap ("piecemeal") te worden uitgevoerd. Na elke ingreep volgt waardering van het bereikte resultaat: Is de betrokken groep nu werkelijk beter af? Zijn anderen elders in de samenleving niet getroffen door een onbedoeld en onvoorzien gevolg? Desnoods wordt de aanpassing ongedaan gemaakt of het neveneffect in een volgend ingrijpen gecompenseerd. Zo wordt er volgens Popper gepland in de economie, de "eerste sociale wetenschap die het Newtoniaanse keerpunt achter zich gelaten heeft", die tot voorstellen bij machte en tot beheersing van maatschappelijke processen in staat gebleken is.¹

Men kan zich afvragen of Poppers lof de economen recht doet.

Van één hunner, wiens naam ook buiten het vakgebied bekendheid heeft, te weten J. M. Keynes, stamt de uitspraak dat de werkelijk grote ondernemingen, die de economie van het land van vestiging hebben opgestoten en de welvaart daar vermeerderd, nimmer tot stand zouden zijn gebracht als degenen die voor de investeringsbeslissingen verantwoordelijk waren de toekomst hadden gekend en derhalve alle moeilijkheden en alle risico's waarmee het slagen werd bedreigd, hadden geweten. Het bloeiende bedrijf vaart wel dank zij de ignorantie van de ondernemer.

De investering in Gutenbergs vinding moet b.v. wel in den blinde zijn geschied. Toen deze zijn methode ontwikkelde om geschriften te vermenigvuldigen bestond er voor het boek zo'n kleine markt dat een bankier die zijn vak verstond daar nooit geld in had willen steken. Voor de rijpere fase van industriële ontwikkeling van omstreeks 1920 is er de casus Sloan, directeur van General Motors, die van deskundige zijde het advies had ontvangen om de produktie van Chevrolets te staken daar deze niet langer tegen concurrerende prijs vervaardigd konden worden.

Het uitgebrachte rapport vermeldde harde feiten en trok daaruit de voor Sloan onaangename conclusie. Deze zocht daarop steun bij Du Pont, een niet minder bekende zakenman. Vond Du Pont ook niet dat men met de uiterste krachtsinspanning door moest werken?

De voortreffelijke ondernemer was het daar volledig mee eens. Sloan roemt in zijn autobiografie dan ook de hier betoonde moed en voegt er aan toe: "Facts were the only things that counted".²

Merkwaardige constatering, waar de feiten juist geheel werden ver-

¹ K. R. Popper: *The Poverty of Historicism*. London 1959, p. 60 (noot).

² De anecdote is ontleend aan: D. C. McClelland: *The Achieving Society*. New York 1961, p. 221.

onachtzaamd. De geschiedenis gaf Du Pont gelijk, maar dat zegt weinig. Het is zeer wel mogelijk dat het collectieve optimisme van een aantal ondernemers bij wijze van "self-fulfilling prophecy" een aanvankelijke overwaardering van afzetmogelijkheden waar maakt: investeringen scheppen werkgelegenheid, verschaffen inkomen en daarmee koopkracht aan arbeiders die weer potentiële klanten worden.

De onderzoeken van Katona laten een overeenkomstige conclusie toe voor het rijpe ontwikkelingsstadium waarin door aanwending van zijn "discretionary income", de consument een grotere invloed krijgt op de graad van economische bedrijvigheid. Het van geen wijken wetende Amerikaanse consumentenoptimisme heeft volgens Katona de crisis, die allerwegen bij het einde van de 2e wereldoorlog werd voorspeld, voorkomen. Ook in 1953, toen de produktie-indices na het bestand in Korea daalden, de werkloosheid steeg en een autoriteit als Clark zijn onheilsboodschappen wereldkundig maakte omtrent een ophanden zijnde crisis, bevond Katona dat een autonome wijziging in de houding van de consument — autonoom omdat de feiten aan dit optimisme geen steun gaven — het herstel inleidde.³

Nóg een voorbeeld, uit de ontwikkelingseconomische sfeer van de laatste jaren. In een artikel met de onthullende titel *Mysteries of Economic Development* beschrijft Hirschman enkele projecten, waaronder een stuwdam in Uganda, die voornamelijk geslaagd zijn omdat men een zorgvuldige studie van toekomstige toepassingen achterwege liet.⁴ Tot de bouw van een kostbaar waterwerk behoort immers pas te worden besloten, als er een aantal industriële projecten in het verschiet ligt, waardoor afzet van de opgewekte energie verzekerd is. Zulke investeringen lagen, toen de dam werd aangelegd, niet in het voorplan, maar na voltooiing werden er in de streek enkele particuliere bedrijven gevestigd die de electriciteit begonnen af te nemen. Als late weerklank van Adam Smith spreekt Hirschman hier van een "hiding hand", een verborgen bewaarengel die de stichters van projecten, die geen of een verkeerde toekomstkennis hebben, beschermt.

Aan een verkeerde toekomstkennis kunnen ondernemers of overheidsfunctionarissen die een bepaalde investering overwegen, geholpen worden door de economen van centrale planbureaus, want de voorspellingen van die bureaus vertonen, zoals straks zal blijken, de hebbelijkheid van

³ G. Katona: *The Powerful Consumer*. New York 1960.

⁴ A. O. Hirschman: *Mysteries of Economic Development*. *Dialogue* Vol. I, nr 2, p. 37.

nogal eens niet uit te komen. Deze omstandigheid schept ook de mogelijkheid om bedrijfshoofden en kapitaalverschaffers tot grotere besluitvaardigheid te nopen, door toekomstcijfers te publiceren die een bijzonder gunstig beeld geven van te verwachten ontwikkelingen; het fraaie streefgetal van een ontwikkelingsplan schept op zichzelf een aangenaam ondernemersklimaat.

In menig standaardwerk over ontwikkelingsplanning is sprake van de kans dat de "verlichte gissingen" waarop de planners hun berekeningen gronden, aan een opwaartse druk worden blootgesteld, die toeneemt naarmate het planbureau dieper in een politieke sfeer gedompeld wordt.⁵

Prognoses, mits gemaakt met onvoldoende kennis van zaken door een ter zake overigens kundig econometrist, kunnen soms tot buitengewoon gunstige voorspellingen leiden. In Europa werd hierin een grote hoogte bereikt door Frankrijk in het z.g. Monnet-plan, waaruit duidelijk viel af te leiden dat Frankrijk in enkele jaren tijds zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie in economisch opzicht zou overvleugelen — het enige gebied waarop, naar Frans inzicht, het die landen op dat moment nog niet achter zich had gelaten.⁶

"Couldn't you produce a plan", schreef Stalin in 1920 aan Krzhizhanovsky, "which would be understood by the proletariat? For instance, in 10 years (or 5?) we shall build 20 (or 30 or 50?) power stations covering the country with a network of such stations, each with a radius of operation of say 400 versts (or 200 if we are unable to achieve more)...."

We need such a plan at once to give the masses a shining unimpeded prospect to work for: and in 10 (or 20?) years we shall electrify Russia, the whole of it, both industrial and agricultural. We shall work up to God knows how many kilowatts or units of horse-power."⁷

In dit vroege voorbeeld van een voorstel tot planning van toekomstige economische prestaties is al menig element begrepen waarom zulke plannen tegenstand ontmoetten: het politieke cynisme, het spectaculaire cijferwerk, met klaarblijkelijk aan de omringende lucht ontleende streefgetallen, de implicatie van onvermijdelijke opgang in de toekomst en ten slotte, wat Jewkes noemt: "(the) totalitarian fervour of doing good to other people at whatever the cost to them".⁸

Sedertdien is het plannenmaken een volwaardige, zelfs waardige beroepsbeoefening geworden, door gespecialiseerde economen in air-

⁵ Zie W. A. Lewis: *Development Planning*. London 1966, p. 20.

⁶ Zie J. Jewkes: *Ordeal by Planning*. London 1949, p. 95 (noot).

⁷ J. Jewkes: a.w., p. 2.

⁸ J. Jewkes: a.w., p. 3.

conditioned planbureaus in 's werelds hoofdsteden bedreven. Er zijn technieken ontwikkeld en definities bedacht.⁹ Slechte tijden, zoals die van de crisis uit de jaren '30, hebben de geesten rijp gemaakt voor aanvaarding van overheidsingrijpen, zodat aan de na-oorlogse Marshall hulp, vanwege het liberale Amerika geboden, de eis tot planning was verbonden; zoals ook de Washingtonse Wereldbank en de Alliance for Progress economische plannen eisen van landen die om kapitaalshulp vragen.¹⁰

De ambitieuze streefgetallen zijn, bij alle vooruitgang van de kwantitatieve methodologie, niet uit de plannen verdwenen: "Une abondance agricole extra-ordinaire: doubler en quatre ans, quadrupler en dix ans, plus que quintupler en douze ans". Aldus vat de agronoom Dumont zijn indrukken samen van de streefcijfers die Castro ontwierp voor de Cubaanse economie. En de teleurstellingen zijn er ook nog: Dumont spreekt over "les promesses non tenues" en vertelt van de Cubaanse vrouw die haar zwangerschapstoewijzingen nog niet had kunnen inwisselen... toen haar zoon twee jaar oud was.¹¹

Voorspelbaarheid.

De economische theorie wil, als elke andere sociale theorie, een deel van de sociale werkelijkheid verklaren. Vooral als de verschijnselen zich tot kwantificatie lenen, zal in de empirie steun worden gezocht voor theoretische bespiegeling. Een economische ontwikkelingstheorie tracht bovendien de toekomstige werkelijkheid te vatten en haar geldigheid kan derhalve aan kwantitatieve voorspellingen worden getoetst, die uit de theorie zijn afgeleid.

Maar aan deze eis is moeilijk te voldoen: de economische bewegingsleer stamt immers uit een beperkte visie die zich alleen op de behoeftebevredestiging betreft; wat er verder in de samenleving gebeurt en in de toekomst dit welvaartsstreven mogelijk beïnvloedt, gaat de strikt-economische verklaringshorizon te buiten.

De gedachte lijkt verdedigbaar dat de economische theorie principieel voorspellende waarde moet worden ontzegd, omdat alleen de sociale

⁹ Zoals b.v. deze: "By the term planning we understand rationalized, ex ante quantified economic development, over definite periods of time, carried out by specifically institutionalized human activity in certain areas, and with the use of instruments chosen in advance, with the purpose of achieving socio-economic gain."

R. Bicanic: *Problems of Planning — East and West*. Den Haag 1967.

¹⁰ R. Bicanic: a.w., p. 28.

¹¹ R. Dumont: *Cuba est-il socialiste?* Paris 1970, p. 57, 83 en 86.

verandering, die zich in het economisch subsysteem voltrekt, in aanmerking wordt genomen. Een landbouw-economie wordt, overeenkomstig het opgestelde plan, tot hoger welvaartspeil gebracht door industrialisatie.

Maar naarmate die industrialisatie voortschrijdt verandert ook de samenleving, boeren worden industrie-arbeiders; grootgrondbezitters ondernemers, het aspiratie-niveau wordt opgevoerd, het prestatie-niveau volgt en ook het economisch handelen ondergaat van al die wijziging de invloed.

Zo gezien berust elke strikt-economische voorspelling op losse gronden.¹²

Geheel onvast staat de voorspeller die, wars van alle theorie, zich beperkt tot het grafisch of door middel van een of andere rekenkundige ingreep doortrekken van lijnen die hij in het verleden heeft waargenomen. Men noemt dit de "naïeve methode".¹³ Maar de economie verschaft inzicht in de samenhang tussen zekere verschijnselen waardoor, als het ene gegeven gevonden is, het andere door de vastgestelde complementariteit kan worden berekend. Ook een niet-lineaire samenhang laat zich in een algebraïsche vergelijking onderbrengen, waardoor de voorspelling van verwijderde economische grootheden gewaagd kan worden. Maar hoe verfijnd ook de methode, de menselijke beslissingen die aan elke ontwikkeling ten grondslag liggen worden in deze beschouwing niet expliciet betrokken. Onzekerheid omtrent ondernemers- en consumentengedrag blijft bestaan en voorspellingsfouten zijn onvermijdelijk. Van de vijf ramingen die na de oorlog door verschillende instanties in Nederland omtrent de ontwikkeling van het autoverkeer zijn gemaakt, is er niet één uitgekomen.¹⁴

Het Centraal Planbureau te 's-Gravenhage heeft zijn vergissingen zorgvuldig opgetekend en gepubliceerd: een prijzenswaardige openheid,

¹² Vergelijk H. Leibenstein: What can we Expect from a Theory of Development?, *Kyklos* Vol. 19, p. 1-21.

¹³ J. Tinbergen: *Ontwikkelingsplannen*. Milaan z.j., p. 43.

¹⁴ De ramingen werden uitgevoerd door de Nederlandse Maatschappij van Nijverheid en Handel in 1959 die de ontwikkeling van het aantal personenauto's tot 1968 stelde op 700.000 (in dat jaar waren er al 2 miljoen!); de Commissie "Het Verkeer in Nederland", een gespecialiseerde instelling blijkbaar, die in 1961 het aantal auto's voor 1968 60 % onderschatte; het Economisch Technologisch Instituut Zuid-Holland dat er in 1960 maar weinig dichterbij kwam; de prognose Becker, eveneens uit 1960 die maar met een kleine 35 % onderschatte en de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening van 1966 die twee jaar later al met 200.000 auto's onder de feitelijke ontwikkeling bleef.

Zie J. H. J. M. Romme: Heffingensysteem op wegverkeer in discussie. *Intermediair*, 5e jaargang, 3 jan. 1969, p. 11.

die prognosticerende economen tot lering strekt.¹⁵

"Wetten", die een ontwikkeling zouden beheersen worden in de moderne economie dan ook niet meer geformuleerd, behalve als bescheiden generalisatie van een aantal waarnemingen, b.v. in de vorm: Indien A toeneemt met $a\%$, dan zal B toenemen met $b\%$. Om dergelijke samenhangen te vinden (die Popper "trends" zou noemen) heeft zich ten onzent Zimmerman beijverd.¹⁶

Zijn "derde vooruitgangswet" stelt dat verkorting van de arbeidstijd een bepaalde relatie vertoont met de groei van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking: "With an increase in per capita income of 1%, the length of the working week decreases by 0,4%". Klaarblijkelijk wordt hier bij de werknemers een constante preferentie van bestedingsmogelijkheid tegenover vrije tijd verondersteld. Maar deze relatieve voorkeur is variabel gebleken: bij de zwijgende meerderheid wordt een grotere neiging vastgesteld tot opvoering van het bestedingspeil dan tot vergroting van de vrije tijd.

Als de feitelijke werktijd gemeten wordt, met inbegrip van overwerk, dan is de werkweek in de Verenigde Staten in de laatste 25 jaar — waarin de inkomens aanzienlijk stegen — niet verkort maar verlengd!

¹⁵ In deze publicatie zijn de vergissingen opgenomen die dit Bureau tussen 1953 en 1963 heeft begaan. De onderverdeling van de fouten is belangwekkend: in 10 % van de gevallen werd een omslagfout gemaakt, d.w.z. werd een toeneming van het verschijnsel voorspeld terwijl zich een daling voordeed, of omgekeerd. In 24 % van de gevallen werd een grootheid overschat en in 66 % onderschat. Dit laatste cijfer steekt gunstig af bij dat van het Japanse planbureau, dat sedert het einde van de oorlog ongeveer alle ontwikkelingen heeft onderschat. Toen ik een medewerker vroeg of het niet mogelijk was de schattingen in het vervolg met het gemiddelde van de in het verleden gemaakte fouten te verhogen, wierp hij tegen dat deze ingreep de voorspellingskwaliteit wellicht zou verbeteren, maar onwetenschappelijk zou zijn.

C. A. van den Beld: *Voorspelling en realisatie; de voorspellingen van het Centraal Planbureau in de jaren 1953-1963*. Den Haag 1965.

Vergelijk ook: J. Tinbergen: a.w., p. 206-208.

¹⁶ Eerste vooruitgangswet: If together with a decrease in percentage employment in agriculture of 0,4 %, per capita energy consumption increases by 1,8 % per capita income will increase by 1 %.

Tweede vooruitgangswet: With an increase in per capita income of 1 % per capita newsprint consumption increases by 1,8 %.

Derde vooruitgangswet: With an increase in per capita income of 1 %, the length of the working week decreases by 0,4 %.

Vierde vooruitgangswet: When per capita income increases by 1 %, total tax revenue as a percentage of national income increases by 0,5 % whereas at the same time direct taxes as a percentage of total tax revenue increase by 0,6 %.

L. J. Zimmerman: Are there laws of progress? On Political economy and Econometrics. In: *Essays in honour of Oskar Lange*. Warschau z.j., p. 641-649.

In 1941 bedroeg de gemiddelde werkweek 40.6 uur en in 1965 was die, volgens het Economic Report to the President, opgelopen tot 41.1 uur. Hier is blijkbaar een gedragspatroon dat door Zimmerman als onveranderlijk werd aangenomen, tóch veranderd. In het zicht van alle heerlijkheden die het pakket van industriële consumentengoederen bevat, is een aantal mensen zich méér gaan inspannen in plaats van minder.

De econoom die voorspellingen doet, toetst de geprofeteerde groot-heden aan zijn prognose. Gevonden afwijkingen geven weer aanleiding om de voorspellingsmethoden te verbeteren. Toch blijven er afwijkingen zelfs bij voorspelling op korte termijn: ook de éénjarige prognose heeft een ruime marge voor vergissingen.¹⁷ Conclusie: door de vakwetenschap der economie kunnen economische ontwikkelingen alleen benaderend worden voorspeld.

Indicatieve planning.

De methode van de macro-economische voorspelling noemt men indicatieve planning; de cijfers geven aan wat, gegeven de gevoerde economische politiek, van zekere macro-economische indices verwacht mag worden. De bedoeling is dat alle instanties die met een bepaald gegeven te maken hebben bij hun beleidsbeslissingen althans van hetzelfde getal uitgaan. Ook bedrijven kunnen hun voordeel doen met de voorspelling van b.v. de ontwikkeling van een buitenlandse markt voor hun produkt.¹⁸

Van werkelijke planning is in zoverre geen sprake dat de gang van zaken — behoudens incidenteel overheidsingrijpen in het geval b.v. de betalingsbalans-prognose ongunstig uitvalt — op zijn beloop gelaten wordt. De particuliere bedrijven in een aldus "geplande" economie zijn niet gehouden hun beleid te voeren overeenkomstig de gepubliceerde cijfers.

Een geheel andere benadering ontstaat wanneer men de toekomst-cijfers als streefdoel stelt en het economisch leven beïnvloedt om de voorspellingen waar te maken.¹⁹

Partiële overheidsplanning ("piecemeal").

Met het vaststellen van de gewenste prestaties en het dienovereen-

¹⁷ Aldus C. A. van den Beld: a.w.

¹⁸ Zie J. Tinbergen: a.w., p. 61.

¹⁹ Afgezien van de gevallen waarin met het luidruchtig annunceren van streef-cijfers wordt volstaan. Voor het getallen-magische aspect van de economische planning zie: W. A. Lewis: a.w., p. 15.

komstig organiseren van de voorhanden produktiemiddelen wordt nog geen verandering van de samenleving nagestreefd. Wie b.v. te kennen geeft het tekort aan huizen in een zeker aantal jaren te willen inlopen (in ons land een geliefkoosde politieke bezigheid), daartoe een jaarlijks bouwvolume vaststelt en de bouwnijverheid door subsidie, advies of zelfs re-organisatie een prikkel toedient om aan de eisen te voldoen, bedrijft een bescheiden vorm van partiële planning en beweegt zich in een *piecemeal* sfeer die Popper duldt. Verder gaan de aspiraties van de plannenmakers in de Westerse landen meestal niet, ook al strekt men zijn bemoeiingen uit tot meerdere bedrijfstakken. Zelfs als een planner zich laat leiden door het verlangen een bepaalde tendentie op te roepen, b.v. een grotere inkomensgelijkheid, of een stijging van het gemiddelde inkomen, laat Popper hem in vrede.²⁰ Hij kan op korte termijn plannen (1 jaar), op "middellange" (5 jaar) of zelfs op lange (20 jaar), maar het gaat alleen nog om het bereiken van economische wenselijkheden — over de samenleving als geheel maakt de planner zich geen zorgen.²¹

Dat wil nog niet zeggen dat zijn bezigheden zorgeloos zijn. Naarmate het inkomenspeil stijgt en de beslissingsruimte van de consument wordt vergroot, blijkt vooral de planning van consumentengoederen tamelijk ongewis en bovendien gecompliceerd: het Joegoslavische planbureau bemoeide zich op zeker ogenblik met 16.000 groepen van artikelen; de consumentenvoorkeur werd herhaaldelijk misgeschat en er ontstonden grote overschotten, terwijl van andere produkten een tekort bleef.²²

Hoewel de komst van de computer de mogelijkheid voor centrale planning heeft vergroot, blijft de planner nog het meest van onaangename verrassingen verschoond in economieën die zich in een pril ontwikkelingsstadium bevinden, zodat er nog geen ruimte is ontstaan in het consumentenbudget. Dan geldt de oude wet van Engel en zal de consument het merendeel van zijn inkomen op voorspelbare wijze uitgeven, namelijk aan eten! Maar als het inkomen eenmaal uitstijgt boven wat voor de primaire levensbehoeften beslist noodzakelijk is,

²⁰ Zoals kan blijken uit de inschikkelijke uitspraken op p. 68 van *The Poverty of Historicism*.

²¹ Een mogelijke bedenking is dat hij daaraan verkeerd doet. Door verandering in één subsysteem (hier: de economie) roept men mogelijk elders in het sociale systeem veranderingen op. Deze wijzigingen aan te brengen zonder zich rekenschap te geven van de (desnoods dysfunctionele) consequenties kan de economische planner als unidisciplinaire luchthartigheid worden aangerekend.

²² Zie R. Bicanic: a.w., p. 41.

wordt het allengs moeilijker te peilen wát de consument precies in welke hoeveelheden en kwaliteiten uit de markt zal willen nemen, en tegen welke prijzen. Dan ontstaat een situatie die door Goldman van het Russian Research Centre van Harvard werd beschreven, en die geschikt is om de economische planner met totale neigingen tot inkeer te brengen.²³

In de Sovjet-Unie blijkt men, toen het inkomenspeil daar was toegenomen, de meest flagrante produktiefouten te hebben begaan. Prijsverlagingen van 50% waren nodig om de teveel geproduceerde goederen af te zetten. In 1955 werden er 5.300.000 strijkijzers gemaakt, veel te veel voor de gebleken behoefte. In 1957 werden er dan ook maar 1.700.000 aangeboden, maar toen ontstond er daarentegen een tekort, zodat men er in 1960 maar weer 5.300.000 plande.

Reclame maken om de afzet te prikkelen geldt ginds als imperialistische masturbatiehandeling; ook geplande veroudering blijft uit: nieuw uitgebrachte artikelen vertonen steeds de vertrouwde lijn van 1925: ook daarmee wordt de koper niet verleid zijn consumptiepatroon met het produktiepakket in overeenstemming te brengen. Liberale economen uit de hoek van Hayek — dezelfde hoek waarin zich Popper ophoudt — kunnen in dergelijk falen een bevestiging vermoeden van hun opvatting dat de prijs die op de vrije markt tot stand komt, de enige betrouwbare indicatie is voor de preferenties van de consument en dat de produktiekosten daarvan eigenlijk zijn afgeleid: grondstoffen, voor de vervaardiging van bepaalde consumentengoederen aangewend, ontleen hun waarde aan die uiteindelijke consumptie. Zo hangen de prijzen op alle markten samen en zij houden elkander bovendien in evenwicht — extra-aantrekkelijkheid voor wie aan het laissez-faire verkleefd is.

Maar de prijsvorming onder centrale planning heeft, voor politiek anders geaarden, juist een tegengestelde charme: door de prijzen van bepaalde consumentengoederen hoog of laag te stellen kan men de geconsumeerde hoeveelheden laten beantwoorden aan de prioriteit die de planner aan de betreffende consumptie hecht. Voor een Mariabeeld kan men de prijs in de staatswinkel stellen op f 1000,— terwijl men er de verzamelde werken van K. Marx aanbiedt voor 25 ct. Trouwens, ook de gematigde planners van het Westen storen zich niet altijd aan de prijzen die op de vrije markt tot stand gekomen zijn: soms legt men de maatstaf die op de vrije markt tot stand gekomen zijn: soms legt

²³ M. I. Goldman: *The Reluctant Consumer and Economic Fluctuations in the Soviet Union*. Russian Research Centre, Harvard University 1965.

men de maatstaf van z.g. schaduw prijzen aan, die niet de geldende schaarsteverhoudingen bij de prevalerende inkomensverdeling weerspiegelen, maar de situatie die zal ontstaan als de in het plan gevisualiseerde ingreep in de economie ten uitvoer wordt gelegd.²⁴

Voor de technocratisch geneigde econoom heeft een vergaand systeem van besturing van de economie yanouids enige bekoring; zelfs een onversneden liberaal als Schumpeter hield vol dat hier een "hogere graad van rationaliteit" kon worden gehandhaafd dan in een vrije economie; in het ideale geval wordt immers de efficiëntie van een goed geleide bedrijfshuishouding benaderd. Maar afgezien van technische onoverkomelijkheden die het stelsel bleken aan te kleven (zodat het in de Oost-Europese landen werd verlaten en de vrijere marktvorm, althans in bepaalde sectoren, weer werd ingevoerd) geldt natuurlijk voor velen het politieke bezwaar, waardoor een dergelijke vorm van planning in Europa en de V.S. wordt afgewezen.

Partiële particuliere planning.

Dat wil niet zeggen dat er op de laatstgenoemde continenten in het geheel niet wordt gepland. Nog afgezien van de afgezwakte openbare planningsvormen, die een aantal landen volgen, worden er door grote bedrijven eigen ontwikkelingsplannen opgesteld. Voortbrenging op grote schaal vergt — vooral als het om nieuwe produkten gaat: kleurentelevisie, mammoet vliegtuigen — kostbare investeringen. Handhaving van het marktaandeel is mede afhankelijk van de aangewende technologie; de research die deze levert wordt in particulier industrieel beheer bedreven. In de V.S. nemen 384 bedrijven met meer dan 5000 personeelsleden 85% van alle toegepaste research voor hun rekening.²⁵

Het is geenszins de bedoeling de geïnvesteerde gelden door onverwachte fluctuaties van de afzet verloren te laten gaan. De ontwikkeling van de sector waarin zich het bedrijf bevindt wordt dan ook zorgvuldig gepland en met de planning van andere bedrijven wordt daarbij rekening gehouden.

De opzet lijkt te slagen: zelfs gedurende de recessie van 1957 leed niet één van de honderd grootste bedrijven in de V.S. verlies en van

²⁴ Zie hierover b.v. J. Tinbergen: *The Design of Development*, Baltimore 1958, p. 39. Voorts van dezelfde schrijver: *Ontwikkelingsplannen*, Milaan z.j., p. 157.

Interessante bezwaren tegen het rekenen met schaduw prijzen worden opgeworpen door P. Streeten in G. Myrdal: *Asian Drama*, N.Y. 1968.

²⁵ J. K. Galbraith: *The New Industrial State*. London 1967, p. 32.

de grootste 200 was er maar één dat een nadelig saldo opleverde.²⁶

Zo gezien is er ook geen reden om, zoals hoopvolle Westerlingen in de laatste jaren doen, te spreken van een "convergentie" van de economische systemen van de Westerse en de Oost-Europese landen, alleen omdat de laatstgenoemde gedeeltelijk tot het marktmechanisme zouden zijn teruggekeerd. Die toenadering bestaat dan vooral in het grotere aandeel van de planning door particuliere bedrijven in de Westere economieën.

Totale planning ("holistic").

Hoezeer de partiële overheids- en bedrijfsplanning naar zijn aard ook "piecemeal" moge zijn, toch zijn daaraan de door Popper gevreesde holistische tendenties niet vreemd. Het afdwingen van de toestemming van mogelijke tegenspelers, het z.g. "engineering of consent" wordt ook in deze sfeer bedreven. Verder valt het de Popper-adept niet moeilijk in onderstaand citaat van Galbraith historicistische smetten te onderkennen:

"It is part of the vanity of modern man that he can decide the character of his economic system. His area of decision is, in fact, exceedingly small. He could, conceivably, decide whether or not he wishes to have a high level of industrialisation.

Thereafter the imperatives of organization, technology and planning operate similarly, and we have seen to a broadly similar result, on all societies. Given the decision to have modern industry, much of what happens is inevitable and the same."²⁷

Hier worden de vermogens van de economische plannenmakers tamelijk begrensd gezien. Schumpeter verklaarde die beperking uit de gebondenheid van het denken aan de gegeven samenlevingsvorm, waarin ook de sociale denker is opgegroeid — of, zoals de socioloog het gaarne noemt: gesocialiseerd: ook als hij zich een andere, desnoods contraire voorstelt, is zijn verbeelding aan de gekende vorm gebonden; de kennis die het kiezen leidt, en de reeks van mogelijkheden die zich als kiesbaar voordoet, worden erdoor begrensd.

De gedachtengang komt dicht bij die van Popper op een punt waar deze op zijn beurt de gewraakte, holistische visie lijkt te naderen:

"The piecemeal technologist or engineer recognizes that only a minority of social institutions are consciously designed while the vast majority have just 'grown' as the undesigned result of human actions."²⁸

²⁶ J. K. Galbraith: a.w., p. 82.

²⁷ J. K. Galbraith: a.w., p. 112.

²⁸ K. Popper: a.w., p. 65.

De economische plannenmaker die aan het bijsturen nog onvoldoende arbeidsvreugd ontleent, kan zijn doel binnen zijn economische bevoegdheid hoger stellen door algemene criteria van welzijn te ontwerpen waaraan een samenleving moet voldoen. In de dertiger jaren, toen stagnatie de vraag deed rijzen of de bestaande organisatie van het economisch leven wel de meest doelmatige was, is een tak van economie-beoefening ontstaan die "welfare economics" heet en zulke criteria trachtte te ontwikkelen. Het uitgangspunt bestaat in twee gegevens: a) de produktievoorwaarden die voornamelijk door de hulpbronnen, de graad van kapitalisatie en de stand van de techniek gegeven zijn, en b) de preferenties van de consument, die zouden gelden onder optimale marktverhoudingen. Pareto had al geopperd dat de welvaart het grootst was als elke andere verdeling van de goederen deze kleiner maken zou — een vaststelling waar weinig tegenin gebracht kon worden, maar die niet treft door operationaliteit. Volgens Pigou wordt het optimum eerst bereikt als het inkomen a) stabiel is in de tijd, b) gelijkmatig over de inkomensstrekkers wordt verdeeld en c) zo groot mogelijk is.

In deze driedeling herkent men de vooringenomenheden van de crisistijd: conjuncturele fluctuaties moeten vermeden worden; allen moeten gelijkelijk delen in het weinige dat er is en de voorhanden middelen moeten zo volledig mogelijk worden aangewend.

Toen na de oorlog de belangstelling zich verplaatste van stabilisatie naar de groei, dus naar een stijgend inkomen per hoofd, raakten de overige criteria in vergetelheid: als de groei maar hoog genoeg is, zijn de resultaten beter dan verwacht kan worden van alleen een herverdeling. Bij een inkomensstijging van 4% per jaar verdubbelt het nationaal inkomen, dankzij de zegenrijke werking van de samengestelde interest, in 17 jaar. Die ene toets: een maximale groeivoet, heeft alle aantrekkelijkheden van een eenvoud die zich in één getal laat uitdrukken: het percentage van de jaarlijkse toeneming. De politicus die zijn kiezers beter onderwijs beloofd heeft, meer ziekenhuizen, wegen, oudedagsvoorzieningen en woningen, bemerkt vervolgens dat de schatkist leeg is en de belastingen maar 9% van het nationaal inkomen opbrengen. De groeivoet heeft tot nu toe 3% per jaar bedragen. Maakt men nu een economisch plan, waarin deze op 7% gesteld wordt, dan zal de belastingopbrengst in 5 jaar met 50% stijgen. De gekozen hoogte van de groei wordt ook voor de twijfelmoedige waarnemer aannemelijk, doordat het planbureau een sectorplan en een projectplan uitwerkt, waarin de deeltijfers, na bewerking, aan geloofwaardigheid winnen.

Faalt het plan, dan kan men in de volgende jaren gemodificeerde

versies doen verschijnen waarin de streefcijfers aan de feitelijke prestaties zijn aangepast. Deze procedure, met enige politieke vaardigheid beoefend, verschaft de regering de reputatie een reële visie te bezitten en tot krachtdadig ingrijpen in staat te zijn, hoewel men eigenlijk alleen het rekenwerk aanpast aan de economische werkelijkheid.²⁹

Het holisme waarvoor Popper vreest ontstaat zodra men, omgekeerd, de economische werkelijkheid gaat dwingen naar het rekenwerk doordat de overheid, die bemerkt dat de economische subjecten onvoldoende door getal magie alleen worden geïnspireerd, hen langs andere wegen tot gehoorzaamheid aan streefcijfers gaat dwingen.

Ziet men in economische ontwikkeling een doel waaraan in geen geval mag worden getornd, zodat de enkeling die dit inzicht mist daartoe voor eigen bestwil gebracht moet worden, dan staat de plannemaker niets meer in de weg om de werkelijkheid met alle middelen aan zijn begrotingen te doen beantwoorden. De aardrijkskundige aanduiding Siberië ontleent daaraan zijn ominieuze klank.

Nadat de Cubaanse ministers van landbouw, voorlichting en defensie zijn voorgegaan in het 'bebaarde' binnenhalen van de oogst of het slaan van bronnen, belt men — als deze inspiratie onvoldoende blijkt — de politie, die half-onwilligen aanvoert naar de plaats waar implementatie van de plannen wordt vereist ("la concentration des travailleurs en campements"), en geheel-onwilligen afvoert naar weer andere in afgelegen gebieden ingerichte kampen, waar men hun de lust tot onaanpastheid doet vergaan ("... il est même possible que nous soyons un jour amenés à la nécessité de les éliminer radicalement").³⁰

Links, aldus de sociale denker Mulisch, is de rechtvaardigheid, niet zozeer de vrijheid.³¹

²⁹ Zo zei Morrison op 6 september '47 in het Lagerhuis: "We have had to modify our plans quickly... The course of international politics and economics, and even of Nature itself, has been far more unfavourable to us than could reasonably have been expected... Earlier this summer the Government announced that it was working on a Four Year Plan. That plan is being modified to cut out the frills and concentrate on essentials. When it has been completed it will be announced. But it is unreasonable to ask the Government in a flash to produce a master plan to solve all the difficulties of a disorganized, uncertain world."

Citaat aangetroffen bij J. Jewkes: a.w., p. 92.

³⁰ De beide citaten zijn opgetekend uit resp. de mond van het lid van het Cubaanse Politiek Bureau Armando Hart en de premier Fidel Castro, door R. Dumont: a.w., p. 134 en 172.

³¹ Deze wonderlijke uitspraak werd gedaan tijdens een door de televisie uitgezonden, bijzondere vergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde die, onder voorzitterschap van H. Gomperts, gewijd was aan de figuur van Multatuli. De eerder geciteerde Franse socialist R. Dumont, die geruime tijd

In de economische ontwikkelingsliteratuur geldt, dat moet gezegd, een hogere loutering. Uitgangspunt van de daar gevolgde denktrant is veelal de constatering dat alle landen, die het tot welvaart hebben gebracht, een industriële economie bezitten. Dan volgt de vaststelling dat bij een industriële economie ook een "socio-cultureel kader" hoort, dat door bepaalde eigenaardigheden wordt gekenmerkt. Het economische plan faalt, omdat deze eigenschappen ontbreken. Het antwoord moet bestaan in een nieuw, omvattend plan waarin de beïnvloeding van "socio-culturele achtergronden" is begrepen, opdat de gewenste eigenschappen worden opgewekt. Het "perspectiefplan" omvat dan ook, in de woorden van Tinbergen' "... doeleinden van diepgaande aard ... Het is gewenst dat men zich ook een denkbeeld vormt van de sociale orde waarnaar men wenst te streven".³²

Deze auteur spreekt ook van de voor moderne ontwikkeling nodige menselijke eigenschappen, die hij elders als "important basic attitudes" zorgvuldig opsomt. De mensen moeten op stoffelijke welvaart uit zijn, denken aan de dag van morgen, bereid zijn risico's te nemen, belangstelling hebben voor techniek, bereid zijn tot samenwerking met anderen, zich onderscheiden door doorzettingsvermogen, dit alles onder gehoorzaming aan "de spelregels".³³

Zo rept de Oost-Europese planner Bicanic van een plan om "de hele onderontwikkelde samenleving te veranderen" en uit de derde wereld klinkt, in het voorwoord van het derde Indiase 5-jaren plan, de volgende vermaning: "... the existing social and economic institutions ... have to be appraised from time to time in relation to their role in the nation's development. To the extent they do not adequately fulfil the social purpose or fail to secure the economic aims of planned development, they have to be replaced or transformed".³⁴

op Cuba verbleef en er twee boeken over schreef, ziet de verhouding tussen vrijheid en rechtvaardigheid anders: "Le socialisme que nous proposons recherche l'épanouissement de tous dans la réduction des injustices: ce qui exige aussi plus de libertés, même dans l'entreprise, mais surtout dans l'information, l'expression de diverses opinions."

R. Dumont: a.w., p. 14.

³² J. Tinbergen: a.w., p. 51-52; 64-65.

³³ J. Tinbergen: *Shaping the World Economy* — Suggestions for an International Economic Policy. New York 1962, p. 12.

De "attitudes" zijn de volgende: 1) an interest in material well-being; 2) a willingness to look ahead; 3) a willingness to take risks; 4) an interest in technology; 5) a willingness to cooperate; 6) an ability to persist; 7) a willingness to accept the 'rules of the game'.

³⁴ K. W. Kapp: *Hindu Culture, Economic Development and Economic Planning in India*. London 1963, p. 4.

Langs de weg die van een Cubaans vliegveld naar de stad voert staat het bondiger: Eerst komt er een bord met de kennisgeving: "Wij willen de natuur veranderen"; en daarna een met: "... en dan de gemeenschap".

Summary:

K. R. Popper's dismissal of the historicist approach to social change and planning contains favourable comment on piecemeal — as opposed to holistic — elements in modern economic planning and prognostication. It is here shown that investment, made in the absence of reliable forecasts of probable efficiency, may be successful, whereas the selfsame venture might never have been launched, had foreknowledge been available.

In any case, the future is hard to foretell in economics, since factors external to the economic sub-system render outcomes unpredictable. Piecemeal planning in the manner hailed by Popper is also hazardous in economies where income levels enable consumers to exercise discretion in determining their spending patterns. On the other hand, big industries are compelled to plan future production in step with technological advance induced by their own applied research; to that extent capitalist industrial development is, likewise, guided by plans.

The holistic approach that disturbs Popper may conceivably be adopted by economic planners in their attempts to solve social problems arising from the design of development in non-industrial countries, especially in the event of the more audacious among them prompting politicians to resort to coercion in order to implement their programs.

H. J. DULLER